

Dine Müdahale Aracı Olarak Laiklik

Davut DURSUN

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Laiklik, Türkiye'de yaşayanların bir türlü üzerinde uzlaşamadıkları, ortak bir tanım geliştiremedikleri siyasal ve toplumsal sistemin en hassas kurumu ve konularından biri. Bu kavramla yüz yüze gelmemizin tarihi fazla geriye gitmez; aşağı yukarı cumhuriyet yönetimiyle birlikte gündeme gelmiş. Cumhuriyet yönetimlerinin izledikleri din politikaları "laiklik" bağlamında ele alınmış ve onun adına hareket edilmiş. Din-devlet ilişkilerine yeni bir model ve yapı oluşturulur, izlenen din politikalarına meşruiyet kazandırılırken bu kavrama baş vurulmuş, ondan yardım istenmiştir.

Türkiye'nin siyasal ve toplumsal sisteminin temelleri, ilkeleri ve hedefleri, Tek Parti yönetimi dönemindeki devlet eliti tarafından belirlenmiş olması nedeniyle, laiklikle hedefler de bu dönemde konmuştur. Türkiye'deki laiklik uygulamasını ve bunun Batı ölçüleriyle ilgisini belirleyerek teorik bir modele oturtulmasının ne kadar zor ve hatta imkansız bir çaba olduğunu, bu konuyla ilgilenenler az çok bilirler. Bu belirsizlik ve zorluğun pek çok sebebi üzerinde durulabilir; öncelikle Türkiye'nin tarihsel tecrübesi ve gelenekleri laikliğin neşvünema bulabileceği uygun bir toplumsal ortam oluşturmamaktadır. Bugün rahatlıkla biliyoruz ki, hiç bir toplumsal veya siyasal kurum, içinde doğduğu toplumsal şartlardan bağımsız değildir ve ancak o şartların ürünüdür. Diğer taraftan laiklik, Türkiye'de halkın talep ve kanaatlerini rahatlıkla dile getirebilecekleri, kendi talepleri doğrultusunda devletin yapılacağı bir ortamda doğmuş değildir; tam tersine laiklik, cumhuriyet yönetimlerinin halka rağmen yukarıdan aşağıya inen baskı ve dayatmaları sonucunda kurulmuştur. Dayatma ve baskı sadece laiklik veya din politikaları alanında değil, bütün toplumsal ve siyasal uygulamalar ve sistem alanında gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyeti kuran kadronun bu uygulamasını bir "toplumsal inşa" projesi bağlamında değerlendirmek ve anlamlandırmak gerekir. Toplumu bütünüyle yeniden inşa etmeye yönelen bir kadro ve onun ideolojisinin, toplumsal talep ve kanaatleri veri olarak almasını ve buna göre politikalarını belirlemesini beklemek doğru olmaz. Söz konusu kadro, her şeyden önce toplumu "medenileştirmek" "millileştirmek" ve "kalkındırmak" için kendini görevli ve yetkili görüyordu. Dolayısıyla laiklik konusunda, diğer alanlarda olduğu gibi, halkın talep ve eğilimleri, açıklayıcı bir faktör olmamaktadır.

Ayrıca Türkiye'deki laiklik uygulaması kendi içinde farklı özellikler ve yapılar barındırmaktadır. Tek parti dönemindeki laiklik uygulamasıyla çok partili dönemdeki laiklik uygulaması arasında önemli farklılıklar ve değişiklikler gözlenmektedir. Bu sebeple laiklik konusunda herhangi bir değerlendirmede bulunacak kimse, hangi dönemi öne alarak önermelerde bulunduğunu belirtmek zorunda kalmaktadır. Bugünkü tartışmalara baktığımızda tek parti dönemi laikliğine özlem duyanlar ve çok partili dönemdeki din hürriyeti lehine gözlemlenen iyileştirmelere karşı çıkanlar bulunduğu gibi, bunu baskı ve totaliter bir uygulama olarak değerlendirip çok partili dönemdekini dahi yeterli görmeyenler de vardır. Bu sebeple Türkiye'deki laiklik uygulaması konusunda dahi uzlaşmak mümkün olmamaktadır.

Bunların dışında daha köklü ve kapsayıcı bir eleştiri, Türkiye gibi Müslüman toplumlarda laikliğin mümkün olup olmadığı noktasında tartışmanın yapılması da mümkündür. Esas itibarıyla laiklik, Hıristiyan-Batı toplumlarının şartlarında doğmuş bir modeldir; bu modelin Müslüman toplumlar için mümkün olup olmayacağı tartışması anlamlı gözükmemektedir. Laikliğin Batıdaki uygulaması, anlamı ve işlevleri ile Türkiye'deki uygulaması, anlamı ve işlevlerinin farklı olduğu herkes tarafından gözlemlenebilen ve kabul edilen bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin tarihsel tecrübesi din-devlet uzlaşması temeli üzerinde gelişmiş olmakla beraber laikliğin bir devlet ve siyaset ilkesi

olarak yerleştirilmesi, esasında bu gelenekte fazla bir değişiklik yaratmamış, sadece" din-devlet uzlaşması"nda ibreyi devletin lehine döndürerek, dini bağımlı bir yapı haline getirmiştir.

Türkiye'deki laiklikle ilgili olarak söylenebilecek çok şey vardır. Yukarıda belirtildiği gibi laiklik kendi tarihsel tecrübemizin ve toplumsal geleneklerimizin bir ürünü olması da bir realite olarak cumhuriyet yönetimiyle birlikte tanışmış bulunuyor ve uzun zamandır üzerinde tartışmayı sürdürüyoruz. Esasında Türkiye'deki laiklik uygulaması ile Fransa'da ihtilalden sonraki gelişmeler arasında şaşırtıcı bir benzerliğe dikkat etmek gerekir. Söz konusu benzerlik şartların aynılığından doğan bir benzerlik değil, laikliği siyasal ve toplumsal bir ilke haline getirmek isteyen idarecilerin "taklid"inden doğan bir benzerliktir. Cumhuriyeti kuran ve siyasal iktidara egemen olan devrimci kadro, toplumun geriliğinin faturasını kestikleri dini, kamusal alandan bütünüyle "tard" ve "tesifiye"ye yönelmiş militan bir devlet politikası uygulamışlardır. Bu kadronun laiklik meyanında yaptıkları şu şekilde özetlenebilir: Dini, din adamlarının ve din kurumlarının baskı altına alınması ve küçük düşürülmesi, mabetlere saygısızlık dini eğitimin yasaklanması, ibadet yapmanın zorlaştırılması, ıslam dininin reforme edilemeye çalışılması ve bir "ıslami kilise" oluşturulmasına yönelik uygulamalar, bir "akıl dini"nin yaratılmak istenmesi, kültür devriminin yürürlüğe sokulması. (Bk. Durmuş Hocaoğlu, "Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi," Türkiye Günlüğü, Sayı: 29, Temmuz-Ağustos 1994.)

Türkiye'de uygulanan laikliğin gerçekten bir laik model olup olmadığı tartışma götürür bir konudur. Her ne kadar resmi söylem ve metinlerde laikliğin "din ve devlet ayırımı" olduğu belirtiliyor ve Türkiye'dekinin dinin ve devletin birbirinden ayrılması olduğu iddia ediliyorsa da gerçeğin böyle olmadığı herkesin malumu bir durumdur. Dinin devletten ayrılması değil, devletin dini belli bir forma sokması olarak ortaya çıkmıştır. İşte bu tavır ve tutum esasında ıslam'ın reforma tabi tutulması ve ulusal ilke ve amaçlarla uyumlu bir "milli ıslam"ın yaratılması çabasından başka bir şey değildir. Kanaatime göre Türkiye'deki laiklik uygulamasının en can alıcı noktası ve bariz vasfı işte budur; yani Türk laikliği ıslamı reforme eden ve ulusal bir ıslam oluşturmaya yönelik çabaların bir ürünüdür diyebiliriz.

Cumhuriyet yönetiminin ilanının hemen arkasından başlatılan radikal düzenlemeler ve yenilikler çerçevesi dahilinde yapılanların çoğu doğrudan veya dolaylı olarak dine müdahale şeklinde tecelli etmiştir. şer'iyeye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Riyasetinin kurulmasını sağlayan 3 Mart 1340 tarih ve 429 sayılı kanun, Cumhuriyet yönetiminin dine ilk müdahalesidir. Bu kanun dini "itikadat ve ibadet"dan ibaret hale getirmiş, geriye kalan alanları ise dinden çıkararak siyasal kurumların tekeline aktarmıştır. Cumhuriyet laikliğinin dine müdahale olduğu zaten ilgililerce de ifade edilen bir uygulamadır. M. Kemal'in hatıratını yazan F. R. Atay "Kemalizm aslında büyük ve esaslı bir din reformudur... Kemalizm ibadetler dışındaki bütün ayet hükümlerini kaldırmıştır." (Çankaya, İstanbul 1969, s. 393.) diye yazmıştır. Bize göre bu tespit doğrudur ve yaşanan pratiği açıklamaktadır; yapılanlar bundan başka bir şey değildir. Bu amaca yönelik uygulamalar laisizmin "Sünni ıslam" karşısında "sapkın" bir ideoloji ve rakip olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Bk. M. Türköne, "Türk Siyasetinin Eskimeyen Kilidi," Türkiye Günlüğü, Sayı: 21, Kış 1992.) Hatta her gün karşılaştığımız, "Ben Müslümanım. Allah'a ve Peygambere inanıyorum. Ama toplumsal ilişkilerimi, günlük davranışlarımı kendi bildiğim gibi ve aklımla belirlerim. Allah'ın bu alanda bir dahili olamaz!" şeklindeki tavır ve tutumun oluşmasında laikliğin, daha doğrusu deforme edilmiş "resmi ıslam'ın payının büyük olduğunu sanıyorum. ıslam'ı çok iyi bildiğime kani olduğumuz şemsettin Günaltay'ın şu kanaatleri son derece ilgi çekicidir. "ıslam dini Peygamberimizin Mekke'de bulunduğu sırada yaptığı ahlaki telkinlerden ve bu olgunluğa varmanın bir vasıtası diye tavsiye edilen vazifelerden ve ibadetlerden mürekkeptir. Medine'de bir devlet kurulduktan sonra başvuru şeriat kaidelerinin mahiyeti, o zamanki mahalli şartların icabının yerine getirilmesinden ibarettir. Bu kaidelerin bin küsür yıl sonra başka muhit şartları içinde yaşayan milletlerin hayatına esas olamaz" (Sebilürreşad, III-65, Kasım 1949.)

Diğer taraftan Türkiye'deki laikliğin yöneldiği en önemli alanlardan biri de İslam'ın ulusallaştırılması konusudur. Cumhuriyetin yönetici ve devlet elitine egemen olan "milliyetçilik" ideolojisi, toplumsal hayatın bütün alanlarının millileştirilmesini gerekli görüyordu. Genel çizgilerle cumhuriyetin yönetici kadrosu iki temel hedefe yönelmiş idi. Bunlardan biri "medeniyet," diğeri de "milliyetçilik"ti. 20. yüzyılın ilk yarısı milliyetçi düşüncelerin imparatorluk rejimlerini parçalamada güçlü bir manivela olarak kullanıldığı, evrensel ve uluslar üstü değerlerin, yerini ulusal ve yerel olanlara terk ettiği bir dönem olmuştur. Türkiye'de imparatorluk çökünce evrensel mantalite ve değerler de toplum gündemindeki geçerliliğini kaybetti ve yerine ulusal ve yerel olanlar ikame edilmeye başlandı. Her şeyin millileştirildiği bir ortamda İslam'ın evrensel ve uluslar üstü konumda tutulmasını beklemek doğru olmaz. Kaldı ki, Osmanlı Devletinin sonlarına doğru dinin millileştirilmesi konusunda da ciddi görüşler ileri sürülmüş ve toplum buna hazırlanmıştı. Ziya Gökalp, 1915 yılında yazdığı "Vatan" şiirinde dindeki Türkçülükle ilgili ipuçlarını veriyordu. O şöyle diyordu:

"Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duanın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!"

Z. Gökalp'ın bu özemeleri 1930'lu yıllarda gerçekleşecektir. Hutbe, ezan, kamet Türkçeleştirilecek, Kur'ân'ın ve diğer dini metinlerin Türkçeleştirilmesi için ciddi çabalar içine girilecektir. Bu tür tasarrufların dine müdahale olduğu, tartışma götürmez bir gerçektir.

Esas itibarıyla dine bir müdahale anlamı taşıyan laiklik dinin dünyaya, dünyevi alana ve özellikle de devlet idaresine müdahalesini önleyen, onu siyaset ve toplum hayatından tamamen uzaklaştırmayı ve tasfiyeyi amaçlayan bir harekettir. Bu durumda din, toplumsal, siyasal ve diğer tüm kamu alanlarından çekilerek kişisel bir yapı haline getirilmek, vicdanlara kapatılmak istenmektedir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için de siyasal güç ve devletin kullanılması Türkiye'deki laikliğin mümeyyiz vasfı olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de laikliğin dine müdahale etmesi, dinin kamusal alanlardan uzaklaştırılması ve kişisel bir yapı haline getirmesinin istenmesi, dindarlara baskı uygulanması, dini devlet gücüne bağlanması şeklinde uygulanmasının zihinsel alt yapısında cumhuriyet ideolojisinin ve kadroların düşünce ve idealleri yatmaktadır. Bununla ilgili olarak küçük bir belge sunarak yazımı bitirmek istiyorum. Birinci baskısı 1930 ikinci baskısı da 1988 (Ankara, TTK yayınları) yılında yapılmış olan Prof. Dr. A. Afet İnan'ın Medeni Bilgiler kitabında M. Kemal'in el yazılarıyla verilmiş olan metinde dinle ilgili son derece ilgi çekici bir bölüm mevcuttur. M. Kemal ve arkadaşlarının din hakkındaki görüşünün yansıtan bu bölüm, laiklik anlayışına temel oluşturmuştur.

"...Türkler Arapların dinini kabul etmeden evvel de büyük bir millet idi. Arap dinini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de Mısırlıların ve sairenin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine hiç bir tesir etmedi. Bilakis Türk milletinin milli rabtalarını gevşetti; milli hislerini, milli heyecanlarını uyuşturdu. Bu pek tabii idi. Çünkü Muhammed'in kurduğu dinin gayesi, bütün milliyetlerin fevkinde şamil bir Arap milliyeti siyasetine müncer oluyordu. Bu Arap fikri, ümmet kelimesi ile ifade olundu. Muhammed'in dinini kabul edenler, kendilerini unutmaya, hayatlarını Allah kelimesinin, her yerde yükselmesine hasır etmeye mecburdurlar. Bununla beraber Allah'a kendi milli lisanıyla değil, Allah'ın Arap kavmine gönderdiği Arapça kitapla ibadet ve münacatta bulunacaktı. Arapça öğrenmedikçe, Allah'a ne dediğini bilmeyecekti. Bu vaziyet karşısında Türk milleti bir çok asırlar, ne yaptığını, ne yapacağını bilmeksizin, adeta bir kelimesinin manasını bilmediği halde Kur'an'ı ezberlemekten beyni sultanmış hafızlara döndüler. Başlarına geçebilmiş olan haris serdarlar, Türk milletince karışık, cahil hocalar ağzıyla ateş ve azap ile müthiş bir muamma halinde kalan din, hırs ve siyasetlerine alet ittihaz ettiler..." (Medeni Bilgiler, Ankara 1988, s. 364-368)

Afet inan'ın kaleme alıp M. Kemal'e takdim ettiği ve onun kontrolünden geçen bu satırlarda ifade edilen kanaatleri yargılamak, birilerini suçlamak, küçük drmek gibi bir amacımız yok; yapmak istediğimiz Türkiye'de uygulanan laikliğin temellerini anlamak ve açıklamaktır. Bu satırlarda ifadesini bulan din konusundaki kanaatlerin, laikliğin bir "ulusal ıslam" oluşturma hedefine yönelik olmasını nispeten açıklamaktadır. Dini Araplara mahsus bir yapı olarak kabul etmemiz durumunda onun millileştirilmesi ve Türkleştirilmesi anlam kazanmaktadır. Cumhuriyet ideolojisi yabancı yapılara karşı savaş amamış mıydı?

Türkiye'de laikliğin tek boyutlu ve kestirme bir izahının yapılması imkanının olmadığı açıktır. Tanımından başlamak üzere tartışmalar gündeme gelmekte, yukarılara doğru çıkıldıkça sapla saman iyice birbirine karışmaktadır. Türk entelektüelinin giderek Anglosakson etkisine girmeye başlamasından bu yana, laikliğin yerine yeni bir kavram, "sekülerlik" kavramı tartışma gündemimize girdi ve işi içinden çıkılmaz hale getirdi. Konunun üzerinde daha çok tartışılması gerektiğini sanıyorum. En kısa biçimiyle Türkiye'deki laikliğin, yazıda özetlendiği gibi, dine açıkça bir müdahale, dini siyasal ve toplumsal hayattan uzaklaştırma, nihayet "ulusal ıslam", "milli din" oluşturma amacına yönelik bir kamu politikası olarak ifade edilmesi mümkündür.

Kaynak: Köprü Dergisi